

Ольга Чапля

ПОКАЯННЯ ЯК ПЕРЕДУМОВА СВЯТОСТІ У ТВОРАХ ПЕРШИХ УКРАЇНСЬКИХ ПРОПОВІДНИКІВ (ВІД КИРИЛА ТУРІВСЬКОГО ДО МИТРОПОЛИТА ІЛАРІОНА)¹

DOI: 10.5281/zenodo.7190086

© О. Чапля, 2022. CC BY 4.0

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0976-4862>

Виявляється, що стереотипно середньовічні теми можуть актуалізовуватися в секуляризованому суспільстві XXI ст. під впливом сильних подразників, як-от війна (можже, тому й з'являються підстави ідентифікувати стан сучасності як постсекулярний). Тепер особливо загострилося прагнення релігійного світовідчуття, яке може давати опору в хиткому сьогодні, тому важливо розуміти, як наша культура і зокрема література реагувала на подібні запити приблизно тисячу років тому, в яких формах відображене покаяння – одна з фундаментальних категорій християнства – в наших найраніших творах. Отже **мета дослідження** полягає у спробі простежити специфіку богословської концепції покаяння та окреслити її роль у духовному житті, спрямованому до святості. Назва статті, принаймні друга її частина, перегукується із працею «Перші українські проповідники і їх твори» отця-доктора Ярослава Левицького, отже, дослідження спирається на тексти Луки Жидяти, Теодосія Печерського, Кліма Смолятича, але передусім на творчість митрополита Іларіона і Кирила Турівського. Попри те, що діяльність Іларіона треба датувати приблизно на 100 років раніше, ніж Кирила, в дужках зазначена антихронологічна послідовність, а вмотивованість такого авторського задуму, сподіваюся, висвітлиться в процесі розгортання дослідження. Кореляція «покаяння – святість» у найдавніших українських джерелах вперше стала предметом спеціальних студій, а міждисциплінарний підхід з виразними богословськими акцентами і глибокими зануреннями підтверджує **наукову новизну дослідження**. **Висновки**. У творах перших українських проповідників представлені різні грані теми покаяння – однієї з фундаментальних у християнському світогляді. Якщо в молитвах Кирила Турівського покаянні мотиви наскрізні та з яскравим акцентом на особі грішника, його пошуках Бога і спасіння, то згідно з текстом митрополита Іларіона на дорозі святості більша роль відводиться Божій Благодаті, яку людина, зокрема князь Володимир, здатна прийняти й активно співдіяти, а повчання «О казнях Божіих», яке вважали плодом праці Теодосія Печерського, презентує сприйняття покарання як складової у послідовності «покаяння – святість». Отже, концепт покаяння – складне наважливе поняття християнської (але не лише) культури, осмислене в оригінальних літературних формах і жанрах десяти століть тому і не втрачає актуальності сьогодні.

Ключові слова: покаяння, святість, проповідь, митрополит Іларіон, молитва, Кирило Турівський, гріх, спасіння.

У подіях третього розділу Книги Буття людська природа змінила свій стан зі *status naturae purae* до *status naturae lapsae*². Внаслідок непослуху прабатьків, Адама і Єви, кожне людське створіння, за винятком Богородиці, є носієм упалої, тобто зраненої гріхом природи. Для християнської антропології важливе вивчення амартології – богословського вчення про первородний гріх та його наслідки, щоби не тільки виразно пізнавати сутність наших схильностей, а й окреслити перспективу спасіння, що належить до завдань сотеріології.

Виявляється, що в серці сучасної людини також заховане світовідчуття, яке ми звикли називати бароковим, бо його вияв домінував у бароковій культурі. Та чи з XVII ст. вести відлік усвідомлення мізерності людського буття і ословлення цього мотиву в літературі?³

¹ Доповідь була виголошена на міжнародній науковій конференції «Феномени каяття та спокути в історії та художній літературі», яка відбулася 10 грудня 2021 р. в Національному університеті «Чернігівський колегіум» ім. Т.Г. Шевченка.

² *Status naturae purae* (стан чистої природи), або *status naturae integrae* (стан цілісної природи), *status naturae lapsae* (стан упалої природи), *status naturae lapsae simul et redemptae* (стан упалої, але відкупленої природи) – терміни, якими систематичне богослов'я у традиції Католицької Церкви означає стани «історичної» людини від стану первісної праведності до гріхопадіння і до відкуплення Христовою жертвою.

³ Очевидно, що дискурс покаяння у різних формах присутній в сучасній масовій культурі, він сприймається як невід'ємна складова людської природи і належить до сфери моралі. Також зрозуміло, що концепт покаяння має довгий шлях еволюції, його початки – у релігії, а літературні тексти якраз дозволяють пізнати процес становлен-

Мізерна людина потребує *miser cordia* – милосердя, помилування. Дуже добре це показує і літургійна традиція кількістю взивань «Господи, помилуй!» в ектеніях, і пропонує Церквою практика щоденних молитов. Погляньмо, з чого вони починаються: «Молитвами святих Отців наших, Господи, Ісусе Христе, Боже наш, помилуй нас. Амінь», чи далі *Трисвяте*, що закінчується тим самим проханням, і *Молитва до Пресвятої Тройці* (Пресвята Тройце, помилуй нас...), і знову «Господи, помилуй!» тричі, а після молитви *Отче наш* зі словами «і прости нам провини наші», – 12 разів. Не випадково до щоденних молитов рекомендованій 50-й псалом – Давидова покаюнна молитва, яка починається словами «Помилуй мене, Боже, з великої милості Твоїєї, і багатством щедрот Твоїх очисти мене з беззаконня мого». А далі, після *Символу Віри*, – *Покаянна молитва* («Ослаби, прости, відпусти, Боже, прогрішення наші, добровільні і недобровільні, що в слові і в ділі, свідомі й несвідомі, що в думці й у помислі, що вдень і вночі; все нам прости, бо Ти благий і чоловіколюбче»). Навіть *Молитви до Пресвятої Богородиці* виявляють сотеріологічну спрямованість словами «бо ти породила Христа Спаса, Ізбавителя душ наших», або в одній із найдавніших молитов «Під твою милість прибігаємо», прохання, щоб Богородиця донесла молитви своєму Синові, щоб спас душі наші. *Молитва до ангелів*, *Молитва до всіх святих* завершуються словами «моліть Бога за нас, грішних». *Митарева молитва* продовжує пенітенціарну тему і завершує цикл щоденних молитов: «Боже, милостивий будь мені, грішному. Боже, очисти гріхи мої і помилуй мене. Без числа нагрішив я, Господи, прости мені».

Тема помилування невід’ємна від покаюння, прохання про помилування вже є його виявом. Усвідомлюючи власну гріховність і немічність, людина шукає прощення, вона прагне єдності з джерелом власного буття, стремить повернутися до раю, оновити свою природу, очиститися від гріха. Але сама вона не здатна собі зарадити, бо гріх – це зло, що перейшло на всіх після переступу Адама⁴. Пригадаймо, Бог перший виходить шукати Адама, Він кличе Адама і питає його: «Де ти?» (Бут. 3:9)⁵. Питання Бога насправді адресоване кожній людині (саме ім’я «Адам» означає – людина). Христос «піднімає» упалу природу людини, очищує її своїм Відкупленням, тобто повертає до стану богоподібності, а отже – святості.

«Святість у Біблії походить від витоків, тобто від Бога, до котрого прямує усе святе»⁶. За біблійним богослов’ям, Святий – це атрибут Бога, Його ім’я, Його сутність. Через пророка Осію Господь говорить: «...бо Я – Бог, – не людина; Святий посеред тебе» (Ос. 11:9). Інші Господні слова, записані у Книзі Левіт, засвідчують загальне покликання до святості: «Святими ви мусите бути, бо Я святий, Господь Бог ваш» (Лев. 19:2; 20:26). Створена на образ і подобу людина через гріх може втратити цю подобу, але вона назавжди є носієм образу свого Творця, тому здатна навернутися, повернутися до початку, до Бога, до себе «оригінальної», такої, якою її задумав Бог. Ці значення передає давньогрецьке дієслово «μετανοέω» – змінити думку, мету, напрямок руху, звідси «μετάνοια» – покаюння, внутрішнє навернення.

У Старому Завіті для того, щоби наблизитися до святого (увійти у храм або брати участь у богослужінні), треба було очиститися, виконати певні обряди і принести жертву за гріх. Натомість у християнстві очищення не обмежене зовнішніми виявами, бо важить внутрішність, освячена Христом і Його жертвою, тому функція покутних практик реалізується зазвичай у формі молитви.

Українське письменство домонгольського періоду має унікальний цикл молитов, автором яких був єпископ Турівський Кирило: по три молитви на кожен день тижня (молитва після утрени, по часах, після вечірні). Усі без винятку молитви покаюнного характеру, втім, ці молитви не приписані для часу посту чи якогось іншого окремого періоду літургійного року. Так виглядає, що це був щоденний обов’язок. Певно, монаший, можливо, для мирян такий обов’язок не передбачався, але й заборони такої не мало бути. Принаймні зараз, завдяки перекладацькій праці Дарії Сироїд, кожен охочий може долучити до

ня концепту з його контекстами. Таку спробу історично-критичного вивчення герменевтики покаюння здійснив Девід Ламберт і показав, як «працює» покаюння у біблійному тексті. Див.: David A. Lambert. How Repentance Became Biblical: Judaism, Christianity, and the Interpretation of Scripture. Oxford: Oxford University Press, 2016. xiii + 266 p.

⁴ Див., наприклад, святоотцівську інтерпретацію природи гріха в богословських ідеях Макарія Єгипетського: Горяча М. Подорож у серці. Динамічна антропологія преподобного Макарія (Витокі християнства, 5: Дослідження, 3). Львів: Вид-во Українського католицького університету, 2019. С. 157–268.

⁵ Тут і далі біблійний текст цитуємо за вид.: Святе Письмо. Переклад Івана Хоменка. Рим, 2007.

⁶ Святий. *Словник біблійного богослов’я* / За ред. Ксав’є Леон-Дюфура, Жана Люпласі, Августина Жоржа, П’єра Грело, Жана Гійє, Марка-Франсуа Лакана; пер. з франц. Вл. Софрона Мудрого, ЧСВВ. 3-тє вид. Жовква: Місіонер, 2014. С. 713.

власного молитовного життя тексти Кирила Турівського і навіть залучати ці тексти до наукових студій⁷.

Щоби побачити, як функціонує тема покаяння, придивімося до недільної ранкової молитви, часу, коли хотілося би чути воскресні мотиви, тональності радості чи вдячності. *Молитва в неділю після утрени*: «Слава Тобі, Господи, Боже мій, бо Ти сподобив мене бачити день преславного воскресення Твого»⁸. Початок, власне, очікуваний: молільник прославляє Господа і визнає Його Богом. Нагадаю, що у біблійному значенні «прослава» означає «вдячність», таку особливість давніх семітських мов зберігає, наприклад, сербська і хорватська мови, де «дякую» скажемо «хвала». Отже, це вдячність за те, що Господь сподобив бачити день Його преславного воскресіння. Здається, тут, у першій частині першого речення, закінчуються згадки про воскресіння. Дещо несподіваним є продовження цього речення: «коли визволив зв'язані душі праведних, що були в аді»⁹. Згідно з традицією, Христове зішестя до аду відбулося в суботу напередодні Воскресіння, а в неділю смерть уже переможена. У Кириловій молитві зміщені акценти. Християнин прагне взяти участь у події, яка хронологічно відбулася після розп'яття історичного Ісуса, але й відбулася поза часом, тобто в часі сакральному. Ісус уже визволив душі праведних із аду, але це не одноразова подія, Він продовжує визволяти, при чому, для цього не треба померти біологічно. Грішник визнає, що помирає, віддається від Джерела життя через свої невдалі, неправильні життєві вибори, через гріх. Він прагне звільнитися, розуміє, що занадто слабкий і не спроможний зробити це власними зусиллями, відтак приходиться до Ісуса.

«Такої свободи, Владико, я бажаю! Звільни мене, зв'язаного багатьма гріхами! Знаю бо незчисленні Твої щедроти та невимовну Твою людинолюбність, бо з небуття у буття Ти мене привів і подобою свого образу прикрасив мене»¹⁰. Стан поневоленої гріхом людини насправді може стати великим подарунком, можливістю пізнати Боже Милосердя, Його безумовну Любов до свого творіння, виявлену в онтологічному вимірі. Поряд із метафізичним ракурсом знаходиться аксіологічний і естетичний. Автор має чітке розуміння, в чому полягає найвища цінність і краса особи: людина насправді прекрасна, бо її прикрасив Сам Творець, прикрасив подобою свого образу, зробив паном над усім творінням. Він – Той, хто знає життя кожної особи, піклується про її спасіння і дає заповіді для її добра. «Я ж, окаянний, прип'ятий був розумом до свого хотіння, любов'ю тіла вкинув себе у смердюче болото гріховне й віддалився я від Твоєї благодаті. Твоім сином я був, породженням купелі духовної, нині ж – раб гріховний»¹¹. Гріх розриває зв'язок із Богом, віддаляє від Благодаті. Грішник добровільно міняє синівство Боже на рабство гріха, а усвідомлюючи втрату, стогне із глибини серця, плаче зболеною своєю душею. Це те, що Святі Отці ранньої Церкви називали словом «λέυθος» – сльози покаяння, пізніше воно стало одним із ключових понять системи ісихазму. Безсумнівно, єпископ Турівський – письменник, який знайшов вдалі форми сугестії, серед яких ефективною та ефектною здається фігура протиставлення (особливо плідна в текстах першого українського проповідника і митрополита Київського). Показуючи контраст між «смердючим болотом гріховним» і Благодаттю, між станами синівства і рабства, автор наче ненав'язливо схиляє реципієнта до вибору.

Молільник шукає помічі на Страшному Суді, він запитує: «І що робити мені, Господи, мій Господи?!»¹² Емоційне звернення зовсім не схоже на просто риторичну фігуру, певно, його можна вважати найбільш молитовним у цій молитві. Відчай стає рушієм, він спонукає до активності і приводить до Господа. Коли в Господа запитуємо, що робити, то вже маємо відповідь: продовжувати визнавати Бога господарем свого життя, пам'ятати про Нього, спілкуватися з Ним.

«Нині нема людини такої грішної, як я»¹³. В цьому виявлена щира постава грішника, який не вважає, що згрішив менше за когось іншого, а навпаки, саме його гріхи є причиною страждання, – страждання і самого грішника, і Бога. «Але не дай мені до решти загинути, Ісусе, блага ім'я, Ти, що із землі створив мене й життя подарував, зглянься на смирення моє»¹⁴. Цікаво, що до Ісуса звертається Кирило як до того, хто створив людину. Ми могли би заперечити, адже на початку Книги Буття, очевидно, немає згадок про Ісуса, хо-

⁷ У цій статті цитуватиму молитви Кирила Турівського в перекладі українською за вид.: Молитви і повчання. Кирило Турівський / Пер. із церковносл. Д. Сироїд. Львів, 2021. Російське видання (Рогачевская Е. Цикл молитв Кирилла Туровского: тексты и исследования. Москва, 1999.) не використовую принципово.

⁸ Молитви і повчання... С. 22.

⁹ Там само.

¹⁰ Там само.

¹¹ Там само.

¹² Там само. С. 23.

¹³ Там само.

¹⁴ Там само.

ча слова Бога: «Сотворімо людину на наш образ і на нашу подобу» (Бут. 1:26) вважають натакою на участь Пресвятої Тройці.

Грішник не йде до чужого бога, бо знає про людинолюбність, яку Бог християнський виявляв в історії щодо інших, таких самих грішників, нехай це найбільший із царів – Давид, який, покаявшись, знову удостоївся благодаті, чи Манассія, який «...беззаконствував багато, цілий Ізраїль спаскудив і Тебе, Бога отців наших прогнівив, переданий був іншоплеменцю на кару, а той у посудині мідній його замкнув і, як худобину, травою його годував. І бачачи свою погибель, і згадавши свої гріхи, які вчинив, скрикнув із пут до Тебе, Бога та Творця, і, понад надію, забраний був звідти преславно»¹⁵. Така сама доля кожної особи, зраненої гріхом. Кирило звертається до досвіду старозавітніх царів (про Манассію згадує теж Іларіон і, звісно, неодноразово цитує Давида), щоб переконатися в універсальній істині: з перспективи гріха і Божого милосердя усі люди однакові, однаково вибрані та покликани до спасіння, треба лише відгукнутися на Божий поклик і, як псалмопівець Давид, шукати обличчя Господне: «В твоєму імені серце моє каже: “Обличчя моє шукайте!” Твоє обличчя, Господи, я шукаю» (Пс. 27,8).

«Як з'явлюся перед лицем Твоїм, якщо я роздер першу боготкану для мене одягу й осквернив плоти моєї ризу? Але очисти мене як Спас і прости мене як Бог!»¹⁶. Молільник просить Бога не згадувати вчинених гріхів і покладається на Його милість, він пам'ятає, що Господь казав: просіть і дасться вам, шукайте і знайдете; стукайте і відчинять вам (Мт. 7:7). Він нагадує Господеві, що прийшов не до праведних, а кликати грішних до покаєння, тому заявляє: «Із них же перший я і нині сповідаюся із беззаконь моїх» (ці слова перегукуються з молитвою «Вірую» перед Причастям). Про найвищий рівень молитовного спілкування і щирості свідчить можливість діалогу в мовчанці з Богом-Серцезнавцем, єдиним непомильним у справі кардіоангносту.

«І навіть коли я мовчу, Ти знаєш це, Господи. Але, о Премилостивий, прийми мене, як розбійника, і митаря, і блудницю, і блудного сина. Їх бо всі відкинули, Ти ж прийняв і зробив їх мешканцями Раю. Прийми моє покаєння, недостойного раба Твого, Господи Ісусе Христе! Ти, що словом очистив прокажених, очисти нечистоту душі моєї і будь мені помічником. Силою хреста Твого охорони мене й Духом Святим утверди мене, і заверни в соромі тих, що борються зі мною. Хай говорять уста мої про незліченну милість Твою, бо Ти був помічником моїм у кожній скорботі, і утішителем у день печалі моєї. І нині не відкинь молитви моєї, раба Твого (ім'я), але спаси зболену мою душу й усіх християн помилуй, молитвами Пречистої Твоєї Матері, Владичиці нашої пані Богородиці, бо Ти еси Бог наш і хочемо Тобі бути милими. Отче, і Сину, і Святий Душе, помилуй нас навіки»¹⁷.

(Повищий абзац підтверджує, що найкращий спосіб говорити про молитву, як і про поезію, – цитувати її.) Спосіб звернення до Премилостивого – саме так у суперлятиві автор судить про Господнє милосердя – ідентичний до фрагмента молитви смоленського князя Давида Ростиславовича, записаному в Київському літописі під 1197 р.: «Господи! Як Ти ото колись розбійника, і блудницю, і митника, оправдав еси, так і мене, Господи Боже мій, очисти од гріхів моїх»¹⁸. Отже, вони можуть мати спільне джерело, наприклад, молитву Василя Великого, першу з десяти молитов Послідування до Святого Причастя. Після ще кількох пенітенціарних закликів молитва Кирила Турівського завершується типовими формулами прохання про особисте спасіння, помилування всіх християн і заступництво Богородиці.

І так варто аналізувати кожну молитву з тих двадцяти однієї. У кожній молитві єпископ Кирило констатує людське безсилля в боротьбі із гріхом (власне безсилля, що разом стає риторично озвученим від імені багатьох тих, хто це відчуває, але не має словесного дару так промовляти) і висловлює його в різноманітні способи, наприклад: «Покрий душу мою покровом Святого Духа. Утверди тіло моє, щоб зі злом боролосся, і не залишай мене без Твого заступництва. Ти бо знаєш неміч ества мого, що я слабший за павугиння в угодженні Тобі»¹⁹; в іншому місці: «Та що зроблю – не відаю. Примножилися гріхи мої понад пісок морський»²⁰; або так: «Ось-бо душа моя, як земля несіяна, не може сама принести плоду, але дай мені від сімені святого Твого і напій рососою благодаті Твоєї, щоб я приніс Тобі плід покаєння»²¹.

Підсумовуючи, повторю думку архієпископа Ігоря Ісиченка, висловлену в передмові до згаданого видання творів Золотоустого поліщука: «Прохання про зцілення від гріха

¹⁵ Молитви і повчання... С. 23–24.

¹⁶ Там само. С. 24.

¹⁷ Там само. С. 24–25.

¹⁸ Літопис руський / Пер. з давньорус. Л. Махновця; відп. ред. О. Мишанич. Київ, 1989. С. 363.

¹⁹ Молитви і повчання... С. 34.

²⁰ Там само. С. 42.

²¹ Там само. С. 55.

природно поєднується із визнанням віри в силу Божої благодаті, здатну вивести людину з гріховного стану. Божа благодать сходить і на тіло, і в душу людини»²².

Якщо тема покаяння в Кирила Турівського доволі прозора, то у творі митрополита Іларіона її ще треба оприаявити, бо його твір про Закон і Благодать, а не про покаяння. Покаяння – крім тих значень, про які вже було згадано, є одним із семи Святих Таїнств, по-іншому – Сповідь – Таїнство, в якому Бог прощає нам наші гріхи. Таїнство Покаяння не одразу оформилося в Церкві так, як ми його знаємо тепер, хоча сам Ісус говорив апостолам, що одне з їхніх завдань – відпускати гріхи. Таїнство Покаяння часто називають «другим Хрещенням». Спочатку, власне, Таїнство Хрещення, згідно з Тертуліаном²³, було Таїнством «на відпущення гріхів», і десь до кінця II ст. і не було якогось іншого Таїнства для відпущення гріхів після Хрещення²⁴. Виходить, що навернення цілого народу відбулося в акті Хрещення, ініційованому Володимиром, за це і хвалить князя Іларіон: особиста метаноя стала радикальною зміною шляху багатьох і їхніх цінностей. Нагадаю, що навернення означає те саме, що покаяння, отже, гріхи були відпущені, і ми не знаємо точно, який був стан тодішнього катехуменату, як язичники готувалися до прийняття Таїнства, чи докладали достатньо молитовних зусиль, чи відбували покуту і взагалі наскільки були свідомі того, що відбувається. Може здатися, що це не зовсім справедливо: людина собі грішила все життя, потім прийняла Хрещення, невдовзі померла і отримала вічність у Небесному Царстві. Звичайно, це максимально примітивне бачення подій, бачення згідно з людською логікою справедливості, а Боже милосердя і Його благодать, виявляється, працюють за іншими законами. До речі, милосердя і благодать – подібні терміни, але сенс милосердя полягає в тому, що Бог не карає нас згідно з нашими гріхами, а Благодать – у тому, що Бог благословляє нас, незважаючи на те, що ми не заслуговуємо цього. Покаяння – це Божий дар, воно можливе лише через Його Благодать. Всі елементи спасіння, включаючи покаяння та віру, є результатом того, що Бог покликав нас, відкрив наші очі та змінив наші серця, тому в Іларіоновому творі значно більше простору для діяльності Христа. Так Іларіон, поєднуючи потребу прославити князя Володимира і вплинути на канонізаційний процес, чи правильніше в цьому випадку сказати «визнання святим», вирішив поєднати цю мету разом із, можливо, воскресною проповіддю про Закон і Благодать.

Знову ж таки, згідно з людською логікою, зважаючи на записані в «Повісті временних літ» деякі біографічні відомості князя, Володимир не заслуговував бути зарахованим до лику святих (цікаво, що спочатку слово «святі» вживалося щодо всіх вірних Христів²⁵). Точно так само жодна людина не може повністю заслужити власними подвигами участь у Небесному Царстві. Найкраще про це говорить апостол Павло, звертаючись до Церкви в Ефесі: «І ви були мертві вашими провинами й гріхами, в яких ви колись звичаєм цього світу жили, згідно з владою князя повітря, духа, що діє тепер у синах бунту. Між тими і ми всі колись жили в наших похотях тілесних, виконуючи примхи тіла і природних нахилів, і були ми з природи дітьми гніву, як і інші. Та Бог, багатий милосердям, з-за великої своєї любові, якою полюбив нас, мертвих нашими гріхами, оживив нас разом із Христом – благодаттю ви спасенні! – І разом з ним воскресив нас, і разом посадовив на небі у Христі Ісусі; щоб у наступних віках він міг показати надзвичайне багатство своєї благодаті у своїй доброті до нас у Христі Ісусі. Бо ви спасенні благодаттю через віру. І це не від нас: воно дар Божий. Воно не від діл, щоб ніхто не міг хвалитися» (Еф. 2:1–9). Невипадково риторична цілісність «Слова про Закон і Благодать» вивершується «Молитвою» ново-наверненого руського народу до Христа Чоловіколюбця і Доброго Пастиря. Цей сакральний текст близький до настроїв молитовних прохань Кирила Турівського, адже сам жанр передбачає певні спільності, як-от специфічний емоційний темпоритм, типові мовні граматичні структури й унікальна образність. Попередні частини «Слова», здається, переконують у визначальній участі Благодаті у справі спасіння людства, натомість тут маємо розмову людини, що свідомо власної гріховності, тому кається і прагне відновлення власної природи, відтак звертається до Єдиного, хто може зарадити: «Богатыи милостию и благыи щедротами, обѣтцавъся прїимати кающася и ожидааи обращенїа грѣшныхъ, не помяни многихъ грѣхъ нашихъ, прїими ны обращающася къ Тобѣ, заглади рукописанїе съблазнъ нашихъ, украти гнѣвъ, имъже разгнѣвахомъ Тя, Человѣколюбче, Ты бо еси Господь, Владыка и Творецъ и въ Тобѣ есть власть или жити намъ или умрѣти»²⁶. Стан сокрушеного серця в молитовному акті переданий синонімічним рядом пенітенціарних діє-

²² Ігор Ісиченко, архієпископ. Золотоустий поліщук. *Молитви і повчання...* С. 14.

²³ Див.: Tertullian. On Baptism. *Internet archive*. URL: <https://www.newadvent.org/fathers/0321.htm>.

²⁴ Балог О. Петро, ОР. Таїнство Покаяння: біблійні основи. *Internet archive*. URL: https://risu.ua/tajinstvo-pokayannya-bibliyni-osnovi_n107885.

²⁵ Див.: Святий. *Словник біблійного богослов'я*. С. 717.

²⁶ Слово о законе и благодати митрополита Илариона / Подг. текста А.М. Молдована. Санкт-Петербург, 1997. *Библиотека литературы Древней Руси*. Т. 1. С. 26–61. *Изборник*. URL: <http://litopys.org.ua/oldukr2/oldukr01.htm>.

слів, що нагромаджуються й одразу кожне з них пояснюється, уточнюється і розширює смислові конотації: «Убози от добрыхъ дѣлъ, окаянии злааго ради житіа, каемся, просимъ, молимъ: каемся злыхъ своихъ дѣлъ, просимъ, да страхъ Твои послеси въ сердца наша, молимъ, да на Страшнѣмъ Судѣ помилуетъ ны»²⁷.

Хрещення руського народу зміло його гріхи і наблизило до святості, але людина – істота слабка, схильна до гріха, а наслідок гріха – покарання. Через кару Бог закликає людину до навернення. І це ще один аспект нашої теми, який реалізований у повчанні «О казняхъ Божіихъ», раніше приписуваному Теодосієві Печерському. Автор стверджує, що Бог хоче добра людині, а диявол радіє всьому злому, Бог карає грішників смертю, чи нападами ворогів, чи посухою, чи іншими карами, але коли покаємося і будемо творити Божу волю у всьому, і перебуватимемо в Божих заповідях, то тут приймемо земні блага, а по відході – життя вічне²⁸. Манера вислову образністю та поетикою нагадує дорікання старозавітніх пророків, де молитва стає справжньою розмовою з Богом, і Він не бариться з відповіддю: «Почто презрѣсте словеса моа, и отклонистесь отъ закона моего, и не сохранисте оправданій моихъ? Обратитесь ко мнѣ, глаголетъ Господь, и азъ обращаюся к вамъ...»²⁹ Але якщо люди не хочуть ходити шляхами Господніми, Він закриває небо через наші беззаконня і не пускає дощу, посилає град і губить морозом плоди, натомість коли покаємося від злочинів наших, наші комори наповняться пшеницею. Напевно, це були важливі аргументи, що спонукали до навернення. Водночас така аргументація подібна на залякування, тому нагадує стосунки людини з язичницьким божеством, а не з християнським Богом, при чому в тексті є протиставлення *християни* – *погани* (очевидячки, перші – представлені як зразкові).

Треба сказати, що повчання «О казняхъ Божіихъ» має неоднорідну смислову структуру, бо далі проповідник зосередився на потребі назвати конкретні вияви поганства, приміром, забобонні практики, як-от вірування, що, зустрівши на шляху монаха чи монахиню, треба повертатися назад. У тому самому переліку подибуємо чародійство, блуд, п'янство, заздрощі, діяльність скоморохів і навіть гру на гуслах. Однакової муки заслуговуємо тоді, коли «смѣемъ смѣтатися или шепоть творити»³⁰ у церкві. Остання частина, добра третина всього повчання, що якимось випадком із загального контексту, – це моральна порада щодо святкування празників духовно, а не тілесно. Особливої ваги набуває пересторога щодо зловживання алкоголем, бо диявол особливо радіє з того, що християни напиваються, а Бог «піаниць ненавидить и отвращается отъ нихъ»³¹. Проповідник посилається на авторитет Святих Отців, коли говорить, що добрим є пиття в міру, і в закон, і у відповідний час, і на славу Божу³².

Отже, концепція покаяння у творах перших українських проповідників займає чільне місце у спектрі важливих тем для ранньохристиянського народу. Упродовж XI–XII ст. тема покаяння проартикульована в різних жанрових формах, зокрема у проповіді, молитві, повчанні, слові, які своєю чергою провокують висвітлення її різних богословських відтінків (зауважмо, що тема залишається актуальною для сучасних християн, хоча й не тільки).

References

Horiacha, M. (2019). Podorozh u sertsі. Dynamichna antropohiia prepodobnoho Makariia [A journey in the heart. Dynamic anthropology of Macarius of Egypt]. P. 157–268. Lviv, Ukraine.

Lambert, A.D. (2016). How Repentance Became Biblical: Judaism, Christianity, and the Interpretation of Scripture. 266 p. Oxford, England.

Чапля Ольга Олегівна – аспірантка кафедри української літератури ім. академіка М. Возняка Львівського національного університету ім. І. Франка (вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна).

Chaplia Olha – Ph.D. student of M. Vozniak Department of Ukrainian Literature, Ivan Franko National University of Lviv (1 Universytetska Str., Lviv, 79000, Ukraine).

E-mail: olhachaplia@gmail.com

²⁷ Слово о законе и благодати митрополита Илариона.

²⁸ Див.: Поучення «О казняхъ Божіихъ». *Перші українські проповідники і їх твори*. Рим, 1973. С. 83.

²⁹ Там само. С. 84.

³⁰ Там само.

³¹ Там само. С. 86.

³² Там само.

REPENTANCE AS A PREREQUISITE FOR HOLINESS IN THE WORKS OF THE FIRST UKRAINIAN PREACHERS (FROM KYRYLO TURIVSKYI TO METROPOLITAN ILARION)

*It turns out that stereotypical medieval themes can be actual in the secularized society of the XXI c. under the influence of strong stimuli, such as war (that is why there are reasons to identify the state of modernity as post-secular). Now we especially feel the desire for a religious worldview, which can provide support in the unstable world today, so it is interesting to understand how our culture and, in particular, literature responded to similar requests about a thousand years ago, in what forms repentance – one of the fundamental categories of Christianity – is reflected in our earliest works. Therefore, the goal of the research is to trace the specifics of the theological concept of repentance and outline its role in the spiritual life aimed at holiness. The title of this article, at least its second part, resonates with the work «The First Ukrainian Preachers and Their Works» by father-doctor Yaroslav Levytskyi. The research is based on the texts of Luka Zhydiata, Teodosii Pecherskyi, and Klym Smoliatych and primarily on the works of Metropolitan Ilarion and Kyrylo Turivskyi. Even though Ilarion's activity should be dated approximately 100 years earlier than Kyrylo's, an anti-chronological sequence is in parentheses, and the motivation of such an author's idea will, I hope, become logical as the research unfolds. The correlation of «repentance – holiness» in the oldest Ukrainian sources became the subject of special studies for the first time, and the inter-disciplinary approach with distinct theological accents and deep dives confirms the scientific novelty of the study. **Conclusions.** The works of the first Ukrainian preachers present various aspects of the theme of repentance – one of the fundamental themes in the Christian worldview. In the prayers of Kyrylo Turivskyi, penitential motives are pervasive: with a bright emphasis on the person of the sinner and his search for God and salvation. Instead, according to the text of Metropolitan Ilarion, a larger role is attributed to God's Grace on the path to holiness, which a person, in particular Prince Volodymyr, can perceive and actively cooperate. The teaching On God's Executioner, considered the fruit of the work of Theodosius Pecherskyi, represents the perception of punishment as a component in the sequence «repentance – holiness». So, the concept of repentance is complex and essential in Christian (but not only) culture, understood in original literary forms and genres ten centuries ago and does not lose its relevance today.*

Key words: *repentance, holiness, sermon, Metropolitan Ilarion, prayer, Kyrylo Turivskyi, sin, salvation.*

Дата подання: 8 серпня 2022 р.

Дата затвердження до друку: 15 серпня 2022 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Чапля, О. Покаяння як передумова святості у творах перших українських проповідників (від Кирила Турівського до митрополита Іларіона). *Сіверянський літопис*. 2022. № 3. С. 109–115. DOI: 10.5281/zenodo.7190086.

Цитування за стандартом APA

Chaplia, O. (2022). Pokaiannia yak peredumova sviatosti u tvorakh pershykh ukrainskykh propovidnykiv (vid Kyryla Turivskoho do mytropolyta Ilariona) [Repentance as a prerequisite for holiness in the works of the first Ukrainian Preachers (from Kyrylo Turivskyi to Metropolitan Ilarion)]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 3, P. 109–115. DOI: 10.5281/zenodo.7190086.

